

Article No. 298

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.09>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and Żanna Sładkiewicz¹

Citation:

Sładkiewicz, Ż. (2023). Rola dysfemizmów w kreowaniu obrazu rzeczywistości wojennej: pragmalingwistyczna analiza rosyjskiego dyskursu medialnego na temat wojny w Ukrainie. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 133–148.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.09>

ROLA DYSFEMIZMÓW W KREOWANIU OBRAZU RZECZYWISTOŚCI WOJENNEJ: PRAGMALINGWISTYCZNA ANALIZA ROSYJSKIEGO DYSKURSU MEDIALNEGO NA TEMAT WOJNY W UKRAINIE

ŻANNA SŁADKIEWICZ

Uniwersytet Gdański / University of Gdansk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich / Institute of Russian and Eastern Studies

ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza 51 St., 80-308 Gdansk, Poland

Corresponding Author e-mail: zanna.sladkiewicz@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7237-5328>

(*nadesłano / received 12.09.2023; zaakceptowano / accepted 4.10.2023*)

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

The role of dysphemisms in creating the image of war reality: A pragmalinguistic analysis of the Russian media discourse about the war in Ukraine

The article is devoted to the role of dysphemisms in shaping the image of the enemy in contemporary Russian discourse. It aims to present the pole of valuation and reality creation in media narration regarding the war in Ukraine, which stands in contrast to euphemization. The euphemistic-dysphemistic instruments in media communication corresponds to the agonistic nature of political discourse. The narrative of the official Russian media about the “special operation” is based on the use of expressive evaluative vocabulary, which contributes to the creation of the image of military operations in an appropriate convention, and a clear polarization of Us versus Them. The frequent use of dysphemisms is a clear way to dehumanize the political opponent, and morally exclude thinking about war as a reprehensible act.

Keywords: dysphemism, dehumanization, political discourse, discourse about war, war narrative, Russian propaganda.

Abstrakt

Rola dysfemizmów w kreowaniu obrazu rzeczywistości wojennej: pragmalingwistyczna analiza rosyjskiego dyskursu medialnego na temat wojny w Ukrainie

Artykuł poświęcony jest roli dysfemizmów w kształtowaniu obrazu wroga we współczesnym dyskursie rosyjskim. Jego celem jest przedstawienie opozycyjnego do eufemizacji biegun wartościowania i kreowania rzeczywistości w narracji medialnej na temat wojny w Ukrainie. Eufemistyczno-dysfemistyczne instrumentarium w komunikowaniu medialnym odpowiada agonistycznej istocie dyskursu politycznego. Narracja oficjalnych rosyjskich mediów na temat „operacji specjalnej” opiera się na użyciu wyrazistego słownictwa wartościującego, które przyczynia się do kreowania obrazu działań wojennych w odpowiedniej konwencji oraz wyraźnej polaryzacji „swoich” i „obcych”. Nagminne używanie dysfemizmów jest jawnym sposobem dehumanizacji przeciwnika politycznego i moralnego wyłączenia myślenia o wojnie jako czynności karygodnej.

Słowa kluczowe: dysfemizm, dehumanizacja, dyskurs polityczny, dyskurs o wojnie, narracja wojenna, propaganda rosyjska.

Możemy sobie z nich pokpiwać, nazywać ich „gnojkami”, odczłowieczać ich; lecz gdy udało się nam tego dokonać, strzeżmy się – ponieważ łatwiej nam teraz ranić i zabijać „podludzi” niż ranić i zabijać takich samych ludzi jak my.
Elliot Aronson (2009: 226)

Narratywy wojenne rosyjskiej propagandy

Prowadzenie wojny Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie uzasadniane i usprawiedliwiane jest przez rozbudowany aparat propagandowy, sownie finansowany przez Kreml² i wykorzystywany do zdobycia i utrzymania poparcia milionów Rosjan. W dobie wojny kremlowska propaganda przybrała charakter totalny – przekaz rządowych mediów został całkowicie zdominowany przez tematykę wojenną i skoordynowany z przekazem administracji. Państwowe media w Rosji uzyskały monopol na relacjonowanie wydarzeń w Ukrainie, ponieważ wraz z początkiem inwazji nieliczne niezależne źródła funkcjonujące dotąd w Rosji zmuszono do likwidacji bądź zawieszenia działalności w kraju (Chawryło 2022).

Modelowaniu i utrwaleniu refleksji nad wojną w kluczu odpowiadającym władzom Federacji Rosyjskiej służą stosowne ideologiczne praktyki narracyjne, które: 1) koncentrują uwagę na określonych typach wydarzeń oraz ich konkretnych przyczynach i skutkach; 2) tworzą tożsamości społeczne, które kształtują motyw i cele; 3) utrwalają normy społeczne, uzasadniają potrzebę sankcji dla tych, którzy nie przestrzegają ustalonych norm i itp. (Akerlof, Snower 2015: 59). Analitycy niekomercyjnej organizacji badawczej RAND, Christopher Paul i Miriam Mathews (2016), scharakteryzowali rosyjski model propagandy nadając mu określenie „wąż strażacki fałszu” („Firehose of Falsehood”) i podkreślając takie jego cechy, jak duża liczba kanałów i komunikatów, rozpowszechnianie półprawd i kłamstw, a także ciągłość, nielogiczność i wielokrotna powtarzalność pewnych narracji, co decyduje o jej skuteczności³. Zdaniem Dmytro Zolotukhina, wysoki poziom efektywności rosyjskiej propagandzie i dezinformacji zapewnia właśnie powtarzalność narracji w mediach porównywalna do produkcji seriali. Najpopularniejsze schematy ujęte zostały w „Białej Księdze” specjalnych operacji informacyjnych wobec Ukrainy w latach 2014–2018 (Zolotukhin 2020: 6–7).

Po inwazji na Ukrainę narracja prorządowych mediów rosyjskich objęła kilka tez (por.: Chawryło 2022):

1. Celem Rosji jest obrona ludności rosyjskojęzycznej w Donbasie, która była prześladowana przez osiem lat – w wyniku rozpętanego przez reżim w Kijowie „ludobójstwa”.

² W roku 2022 na funkcjonowanie mediów ogółem przeznaczono z budżetu państwa ponad 115 mld rubli (1,5 mld dolarów). Według danych Ministerstwa Finansów w I kwartale 2022 r. realne wydatki z budżetu federalnego na państwowe media wzrosły niemalże o 200% w stosunku do I kwartału roku 2021 (*Экономическая экспертная группа, www*).

³ Czytaj też: „Nowa rosyjska propaganda bawi, dezorientuje i szokuje odbiorców” (Bertolin 2015: 10).

2. Rosja prowadzi na Ukrainie „wojskową operację specjalną”, a nie wojnę. Z tą tezą wiąże się penalizacja słów „wojna” i „inwazja” w kontekście konfliktu zbrojnego w Ukrainie.
3. Prawdziwym wrogiem Rosji, odpowiedzialnym za eskalację sytuacji na Ukrainie, jest Zachód («коллективный Запад») rozumiany jako NATO z USA na czele, który na Ukrainie, z daleka od własnych granic, próbuje doprowadzić do rozpadu Rosji.
4. W opinii Kremla na Ukrainie odrodził się zwalczany podczas II wojny światowej faszyzm. Dzięki tej historycznej paraleli walka z Ukrainą przedstawiana jest jako kontynuacja misji ojców i dziadów, walka egzystencjalna z absolutnym złem (Rogoża, Domańska 2021).
5. Moskwa, inicjując „operację”, ubiegła ukraiński atak na Donbas, a władze Ukrainy przygotowywały się do wielkiej wojny z Rosją, opracowując na tę okazję broń biologiczną pod egidą USA oraz dążąc do odbudowy arsenału jądrowego. Sprowokowana przez reżim kijowski operacja militarna ma więc charakter obronny, a tym samym jest moralnie uzasadniona.

Nadmienię, iż da się zaobserwować ewolucję tez propagandowych modyfikowanych zgodnie z dynamiką wydarzeń na froncie. W pierwszych tygodniach wojny stosowano wyraźne rozgraniczenie, kto jest wrogiem na Ukrainie, głosząc, że reżim w Kijowie zasługuje na obalenie „z chirurgiczną precyzją”, podczas gdy ludność cywilna, bliska Rosji kulturowo i językowo, jest jej przychylna i czeka na „wyzwolenie”, natomiast w miarę upływu czasu i w obliczu braku oczekiwanego szybkiego zwycięstwa Rosji zaczęła dominować teza, że cała ludność Ukrainy zasługuje na denazyfikację nawet najbardziej brutalnymi metodami (Pogorilko 2022).

Eksplikacja strategii gloryfikacji–dyskredytacji w kontekście binarnej kategorii „swój–obcy”

Przekaz oficjalnych mediów Federacji Rosyjskiej na temat „operacji specjalnej” opiera się na użyciu wyrazistego słownictwa wartościującego, które przyczynia się do kreowania obrazu działań wojennych w odpowiedniej konwencji oraz wyraźnej polaryzacji „swoich” i „obcych”. Owa dychotomia jest niezbędna do uporządkowania wiedzy o świecie i określenia swojego w nim miejsca, uczestniczy w kształtowaniu zbiorowej samoświadomości (zob. Telus 2000: 253). Grupy społeczne są organizowane w oparciu o wspólne interesy i systemy wartości, przy czym wartości swojej grupy uznaje się za prawdziwe, a „obce” postrzega się jako przeszkodę w realizacji własnych interesów. W rezultacie dochodzi do dyskursywnego gloryfikowania własnej grupy, realizowana jest strategia „upplay” według terminologii Charlesa Larsona (1995: 15–22). Owa uniwersalna opozycja jest szczególnie widoczna w dyskursach antagonicznych, m.in. w militarnym. Podniesienie prestiżu swojej grupy poprzez dyfamację (zniesławienie) przeciwnika jest tradycyjną metodą walki politycznej. Przejawami orientacji dyskursu na binarną zasadę podziału świata są takie cechy jak: polaryzacja ocen (*sprawca–ofiara, zło–dobro, światło–ciemność*), aktualizacja stereotypów etnicz-

nych, społecznych, religijnych, dominacja w dyskusji nie racjonalnych argumentów, lecz odwołanie się do sfery emocjonalnej odbiorców:

(1) Kijów stale prowadził mobilizację, zamykał granice dla wyjazdu mężczyzn w wieku od osiemnastu do sześćdziesięciu lat. Ludzi chwymano na ulicach i wysyłano do czynnej służby w armii, rzucano do walki. Straty wśród tak nieprzygotowanych i pozbawionych motywacji bojowników były przerażające. Zrozumiałe jest, dlaczego Ukraińcy coraz bardziej stawiali opór przymusowej mobilizacji, starając się za wszelką cenę uniknąć wezwania lub zwrócenia na siebie uwagi patroli.

Rosja zaś rekrutowała żołnierzy kontraktowych do udziału w Specjalnej Operacji Wojskowej. Do oddziałów LDNR dołączyło też wielu ochotników. Przy tym wojownicy przechodzili obowiązkowe szkolenie przez kilka tygodni przed wyjazdem na front. Do jesieni 2022 roku zadanie bojowe w strefie operacji specjalnej wykonywali wyłącznie zawodowi żołnierze, żołnierze kontraktowi, ochotnicy oraz siły milicji ludowej Ługańskiej i Donieckiej Republik Ludowych⁴.

[Киев постоянно вел мобилизацию, закрыл границы для выезда мужчин от 18 до 60 лет. Людей хватали прямо на улицах и отправляли в действующую армию, бросали в бой. Потери среди таких неподготовленных и немотивированных бойцов были ужасающими. Понятно, почему украинцы все больше сопротивлялись насильственной мобилизации, старались любыми путями избежать вручения повестки или попасться на глаза патрулям.

Россия же набирала контрактников для участия в СВО. Также в ополчение ЛДНР вступали многочисленные добровольцы. При этом бойцы проходили обязательную подготовку в течение нескольких недель прежде чем отправиться в бой. До осени 2022 года боевые задачи в зоне спецоперации выполняли только кадровые военнослужащие, контрактники, добровольцы и силы народной милиции Луганской и Донецкой народных республик (24.02.2023, https://riafan.ru/23911046-vehi_svo_s_chego_vse_nachalos_i_chno_perezhila_rossiya_zh_god_spetsoperatsii).

Jednym z istotnych manipulacyjnych narzędzi językowych, ujawniających się w kreowaniu światów przedstawionych w tekstach propagandowych, jest instrumentarium eufemistyczno-dysfemistyczne, które w komunikowaniu medialnym odpowiada agonistycznej, dwubiegunowej istocie dyskursu wojennego. W ramach niniejszego artykułu dysfemizacja dyskursu o przeciwniku politycznym opisana jest jako szeroko rozpowszechnione i skuteczne narzędzie dehumanizacji wroga oraz modelowania myślenia o wojnie wśród przeciętnych obywateli rosyjskich (eufemizację dyskursu o wojnie i działaniach Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej szczegółowo rozpatruję w artykule: Sładkiewicz 2024 [w druku]).

Dysfemizacja

Na przeciwnym biegunie w stosunku do określeń eufemistycznych – łągodzących obraz działań wojennych prowadzonych przez władze Federacji Rosyjskiej na terenie Ukrainy – plasują się *d y s f e m i z m y* (w innej terminologii – *k a k o f e m i z m y*), nad którymi badania prowadzone są raczej marginalnie, najczęściej przy okazji omawiania eufemizmów. Dysfemizm zwykle zdefiniuje się jako przeciwieństwo eufemizmu⁵,

⁴ Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – ŻS.

⁵ Dysfemizm to „użycie dosadnego lub nieprzyzwoitego słowa albo wyrażenia w miejsce bardziej ogólnego, mniej drażliwego; odwrotność eufemizmu” (<https://sjp.pl/dysfemizm>); „wulgarny, poniżający epitet użyty w stosunku do opisywanego przedmiotu” (<https://pl.glosbe.com/pl/pl/dysfemizm>).

określenie mające na celu obrażenie bądź poniżenie odbiorcy czy też wyrażenie dezaprobaty dla desygnatu, często przybierające formę wulgaryzmu; inwektywa oparta na hiperbolizacji cechy negatywnej lub zamianie pozytywnego wartościowania na negatywne (Šejgal 2000: 236; Žerebilo 2010: 96). Do kategorii dysfemizmów zalicza się przekleństwa, przezwiska, a także sformułowania negatywnie nacechowane emocjonalnie lub odwołujące się do negatywnych zjawisk obecnych w wiedzy kulturowej odbiorcy (np. holokaust). Wśród badaczy nie ma jednoznacznego stanowiska w kwestii sprecyzowania ram definicyjnych dysfemizmów. W funkcji dysfemizmów mogą występować zarówno leksemy neutralne wypowiedane z lekceważeniem, jak i ekspresywne, a także określenia uwłaczające czyjejs godności (Sojda 2012: 128). Maja Wolny podkreśla, że kakofemizm, nie stroniąc od rubaszości czy żartobliwości, zachowuje omowność (Wolny 2003: 192). Tak doprecyzowana definicja sugeruje, iż do określeń dysfemistycznych nie powinno się zaliczać wulgaryzmów.

Riezanowa w oparciu o kategorie słownictwa tabu wyróżnia kilka typów dysfemizmów:

- dysfemizmy oznaczające pojęcia „śmierć”, „choroba”, upośledzenie fizyczne i umysłowe;
- dysfemizmy związane z szerokim zakresem sfer przestępczych;
- dysfemizmy, oznaczające wady ludzkiego charakteru;
- dysfemizmy z zakresu oznaczeń narodowości;
- dysfemizmy oznaczające Boga, diabła, wyrazy związane z różnymi obrzędami religijnymi, przekleństwa.

Badaczka zaznacza przy tym, że zaprezentowana lista nie jest wyczerpująca, gdyż w miarę rozwoju społeczeństwa będą pojawiać się nowe tabu i na bieżąco korygowane będą normy etyczne, a co za tym idzie, normy językowe, a więc słownik dysfemistyczny będzie się stale poszerzał (Rezanova 2008: 209).

W propagandowym dyskursie medialnym w okresie wojny najczęściej stosuje się strategię dyskredytacji, która opiera się na intencji umniejszeniu autorytetu przeciwnika (polityka, partii, rządu), zniwelowania w świadomości odbiorców wizerunków konkretnych postaci (delegitymizacja), a także poniżenia, znieważenia i oczernienia wroga politycznego. Wyrażenia dysfemistyczne mają na celu deprecjonowanie omawianego podmiotu i wywołanie w odbiorcy odruchu niechęci. Eksploatowanie negatywnych emocji w mediach to na ogół szybki i skuteczny sposób zdobycia publiczności. Ponadto warto podkreślić, że dysfemizmy w dyskursie medialnym na temat wojny służą *d e h u m a n i z a c j i* oponenta politycznego, pewnej grupy społecznej.

Dehumanizacja

D e h u m a n i z a c j a jest procesem psychologicznym, poprzez który innym osobom odmawia się pełnego człowieczeństwa, co prowadzi w rezultacie do powstania pozornej asymetrii pomiędzy tymi, którzy posiadają cechy ludzkie oraz tymi, którym cech takich brakuje (Waśniewska 2017: 91). Taka sytuacja ma miejsce wówczas, gdy przyjmie się, że ci „inni” nie mają takich samych uczuć, myśli, wartości i celów. Wymaga to jednak zatarcia i usunięcia ze świadomości jakichkolwiek ludzkich cech dzieło-

nych z owymi „innymi” (Zimbaro 2008: 244), aby zacząć postrzegać ich nie jako istoty ludzkie, ale zwierzęta, robactwo, śmiercionośną ideologię. W postrzeganiu „innych” dochodzi do homogenizacji grupy, podciągnięcia jej członków pod jeden obowiązujący wzorzec. W efekcie „oni” jawią się jako jednolita zdegenerowana odczłowieczona masa (Stephan and Stephan 2000: 103–108; Citlak 2015: 17). Na przykład zastępca przewodniczącego Rady Bezpieczeństwa Rosji Dmitrij Miedwiediew napisał na kanale „Telegram” o „zbiorowym Zachodzie”: „Te biosubstancje są żywe! Są wśród nas! A ci Reptilianie najwyraźniej nie są ludźmi!”, publikując zaaranżowane zdjęcia sześciu zachodnich polityków – prezydenta USA Joe Bidena, szefowej Komisji Europejskiej Ursuli von der Leyen, byłego premiera Wielkiej Brytanii Borisa Johnsona, prezydenta Ukrainy Władimira Zełenskigo, prezydenta Francji Emmanuela Macrona oraz kanclerza Niemiec Olafa Scholza (rys. 1).

Rys. 1. Wpis Dmitrija Miedwiediewa na „Telegramie”.

Źródło: https://t.me/medvedev_telegram/360

Badania empiryczne przeprowadzone przez Alberta Bandurę wykazały, iż uczestnicy byli skłonni surowiej karać osoby pozbawione człowieczeństwa niż te, którym werbalnie przypisano cechy ludzkie (Bandura 1975: 259). Wyniki eksperymentu stały się podstawą do sformułowania pojęcia *rozłączenia moralnego* (*moral disengagement*), które pozwala sprawcy przemocy usankcjonować swoje czyny poprzez tworzenie wersji rzeczywistości, w której godne potępienia zachowanie staje się adekwatne z moralnego punktu widzenia (Bandura 1999: 193–194), por.:

[...] jeśli byliśmy okrutni wobec jakiejś osoby lub grupy ludzi, to większość z nas będzie starała się poniżyć i deprecjonować tę osobę czy grupę, aby usprawiedliwić własne okrucieństwa. Jeśli potrafimy przekonać samych siebie, że ludzie stanowiący jakąś grupę są bezwartościowi, głupi,

niemoralni lub też niegodni miana człowieka, pomaga to nam uchronić się od poczucia, że my jesteśmy niemoralni, czyniąc z nich niewolników, pozbawiając ich dostępu do dobrych szkół lub mordując.

Możemy wówczas nadal chodzić do kościoła i czuć się dobrymi chrześcijanami, ponieważ ten, kogo skrzywdziliśmy, nie był naszym bliźnim, takim samym jak my człowiekiem. Rzeczywiście, jeśli tylko posiadamy wystarczające umiejętności, możemy nawet przekonać samych siebie, że barbarzyńskie mordowanie starców, kobiet i dzieci jest cnotą chrześcijańską – jak to czynili niektórzy krzyżowcy, gdy wyrzynali europejskich Żydów w drodze do Ziemi Świętej, gdzie wymordowano tysiące muzułmanów, wszystko w imię Księcia Pokoju (Aronson 2009: 323).

A zatem dehumanizacja jest czynnikiem komunikacyjnym usprawiedliwiającym i racjonalizującym popełnianie okrucieństw i przestępstw przeciwko jednostkom czy całym narodowościom, np. przeciwko Żydom, zgodnie z ideologią faszystowską. W hitlerowskich Niemczech przez ponad dekadę konsekwentna propaganda antyżydowska systematycznie przygotowywała obywateli do zaakceptowania zagłady Żydów. Krok po kroku, z roku na rok Żydzi byli wykluczani z kategorii obywateli, aż w końcu zakwestionowano ich przynależność do jednostek ludzkich⁶. Jednym z zadań naziistowskiej propagandy było powiązanie wizerunku Żyda z zagrożeniem biologicznym. Na plakatach wiszących na polskich ulicach Żydów przedstawiano jako szczury, insekty, źródło chorób. Celem takiej kampanii było powstrzymanie naturalnej empatycznej reakcji wobec uciekinierów z gett i osób poszukujących pomocy po aryjskiej stronie. Dehumanizacja, wyłączając normalne reakcje emocjonalne i empatię, ułatwia wyrządzanie krzywdy i odbieranie praw, uprzedmiotowienie kogoś. Określenie ludobójstwa na Żydach jako ostateczne rozwiązanie odegrało podwójną rolę psychologiczną: po pierwsze, oznaczało masowe morderstwo, nie brzmiąc jak ono ani nie wskazując na nie, a po drugie, koncentrowało uwagę na rozwiązaniu problemu, co pozwoliło zniwelować emocje i współczucie (Zimbardo 2008: 236).

Tak więc systematyczna dewaluacja ofiar służy jako skuteczne psychologiczne usprawiedliwienie i uzasadnienie brutalności, nieodłącznie towarzysząc pogromom, prześladowaniom i wojnom (Milgram 2017: 34):

Dehumanizacja występuje wtedy, gdy pewne istoty ludzkie uważają inne istoty ludzkie za wykluczone z kategorii moralnej, jaką stanowi osoba ludzka [...]. W takich warunkach staje się możliwe, by normalni, zdrowi moralnie, a zwykle nawet idealistycznie myślący ludzie dokonywali aktów destrukcyjnego okrucieństwa (Zimbardo 2008, s. 18). Por.: [...] trudno znaleźć taki wybryk najbardziej nawet obłąkanego psychopaty, żeby nie mógł go z łatwością naśladować człowiek normalny, spokojny ojciec rodziny, który codziennie przychodzi do pracy i wykonuje swoje obowiązki (Pratchett 2011: 19).

Proces dehumanizacji pełni funkcję moralnego mechanizmu obronnego, pozwala na brak reakcji na cierpienie drugiego człowieka – owego innego, nie w pełni ludzkiego, o tożsamości „zepsutej”, sprawiając tym samym, że możliwe jest nieludzkie postępowanie wobec niego. Psychologicznie człowiekowi łatwiej być nieczułym czy nawet

⁶ Marian Turski, były więzień Auschwitz, podczas uroczystości 75. rocznicy wyzwolenia obozu mówił o stopniowym wykluczeniu Żydów ze społeczeństwa niemieckiego w nazistowskim dyskursie: „Auschwitz nie spadł nagle z nieba, tylko tupał, dreptał małymi kroczkami, zbliżał się, aż stało się to, co stało się tutaj (Turski 2020).

okrutnym wobec zdehumanizowanych obiektów, postrzeganych jako niższe formy życia, ignorować ich prośby i żądania, a nawet zabijać, jeśli mu przeszkadzają (Zimbardo 2008: 321). Właśnie dlatego dehumanizacja stanowi kluczowy proces społeczno-psychologiczny w uprzedzeniach, rasizmie, dyskryminacji i wojnie⁷. Przemieszczenie odpowiedzialności, racjonalizacja, zewnętrzna atrybucja winy, użycie eufemizmów na określenie własnych czynów i dysfemizmów do nazywania „innego” są mechanizmami psychologiczno-komunikacyjnymi, które ułatwiają dokonywanie zbrodni.

Typologia dysfemizmów wykorzystywanych w tekstach propagandy rosyjskiej

W świetle powyższego masowy odbiorca znacznie łatwiej godzi się z łamaniem czyichś praw i aktami przemocy wobec kogoś, pozbawionego cech, które on sam posiada. Odbiorcy prorządowych rosyjskich przekazów medialnych łatwiej przystają na akty agresji wobec „innego” (rządu ukraińskiego, obywatela Ukrainy), postrzeganego i przedstawionego w mediach jako przedmiot, maszyna, zwierzę czy bestia. Państwo ukraińskie przez rosyjską elitę polityczną przedstawiane jest jako wybryk historii, kraj upadły, pozbawiony prawa do istnienia, „marionetka Zachodu”, a nawet „śludzy szatana”. Wskażmy kilka istotnych grup dysfemizmów, stosowanych przez rosyjskie media podporządkowane władzy.

1. Najszersza grupa to dysfemizmy o charakterze inwektyw, których zadaniem jest intensyfikacja negatywnego efektu pragmatycznego, m.in. wyrażanie oburzenia z powodu pewnych wydarzeń społecznych i politycznych. Dysfemizmy, które realizują strategie dyskredytacji lub dyfamacji, są językowymi wyznacznikami takich taktyk, jak „zniewaga pośrednia” i „zniewaga”. Często strategia dyfamacji realizowana jest za pośrednictwem słów (zwykle rzeczowników i czasowników) o semantyce „osądzającej” (*oszukać, ukraść, błagać, kłamać, junta, chory na głowę* itp.), co pozwala na jednoczesne wprowadzanie do tekstu negatywnych prognoz, zastraszania, przybliżenia (proksemizacji) potencjalnych zagrożeń:

(2) Propagandysta Władimir Sołowjow o sytuacji, gdy Rosja przegra operację specjalną: „Wszyscy będziemy wisieć na latarniach, nasze żony i dzieci zostaną poćwiartowane, nasze zwierzęta domowe zostaną wypatroszone, a nasze domy spalone”.

[«Мы все будем болтаться на фонарных столбах, наши жены и дети будут разрезаны на куски, наши домашние животные будут выпотрошены, наши дома сожжены» (Соловьев Live (Россия), 4.03.2023)].

(3) Tym samym agresywne działania junty kijowskiej i sponsorującego ją Zachodu zmusiły ziemie rosyjskojęzyczne do powrotu do ich historycznej ojczyzny.

[Таким образом, агрессивные действия киевской хунты и спонсирующего ее Запада подтолкнули русскоязычные земли вернуться на свою историческую родину (https://riafan.ru/23911046-vehi_svo_s_chego_vse_nachalos_i_chno_perezhila_rossiya_za_god_spetsoperatsii)].

⁷ Szczegółowo mechanizm dyfuzji odpowiedzialności jako skutku konformizmu informacyjnego omówiony został w artykule Elżbiety Grabarczyk-Ponimasz (2021: 55–86).

(4) Cały czas od początku rosyjskiej operacji specjalnej prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski nie przestaje blagać społeczności międzynarodowej o pomoc finansową, coraz bardziej zaawansowaną broń i amunicję. [...] Zełenski dosłownie zażądał dostarczenia mu ciężkiej broni do ataku na Rosję. Chodziło o dostarczenie amerykańskich czołgów Abrams i niemieckiego Leopard-2. W UE długo nie wyrażano zgody, ponieważ właściciel praw autorskich ma prawo zakazać przekazywania swoich produktów stronie trzeciej. [...] Jednak społeczność europejska, podburzona przez Polaków, wyraziła gotowość rozstania się z wyczerpującymi się arsenałami i zaopatrzenia Kijowa w czołgi. Scholz musiał się zgodzić. [...] Dzień 24 lutego 2023 r. rozpoczął się też antyrosyjską rezolucją ONZ, w której 141 krajów stanęło po stronie zła i wezwało Rosję do wycofania sił zbrojnych z Ukrainy.

[Все время с начала российской СВО президент Украины Владимир Зеленский не переставал выпрашивать у международного сообщества финансовую помощь, все более совершенное вооружение и боеприпасы. [...] Зеленский буквально требовал поставить ему тяжелое вооружение для атаки на Россию. Речь шла о предоставлении американских танков Abrams и немецких Leopard-2. В ЕС долго не давали своего согласия, поскольку правообладатель имеет право запретить передачу своих изделий третьей стороне. [...] Однако европейское сообщество, поджуживаемое поляками, выразило готовность расстаться со своими редеющими арсеналами и предоставить Киеву тяжелые танки. Шольцу пришлось согласиться. [...] День 24 февраля 2023 тоже начался с антиросийской резолюции ООН, в которой 141 страна встала на сторону зла и призвала Россию вывести свои вооруженные силы с Украины (https://riafan.ru/23911046-vehi_svo_s_chego_vse_nachalos_i_chno_perezhila_rossiya_za_god_spetsoperatsii).

Jedną z technik mających na celu deprecjonowanie wizerunku przeciwnika może być nie tylko stosowanie bezpośrednich inwektyw, ale także nazywanie go według zawodu „niższej rangi” niezwiązanego z polityką – klauna, błazna, artysty, florysty. Takie „zatarcie” statusu zawodowego przeciwnika służy jako komunikatywny marker jego niekompetencji zawodowej:

(5) [...] autor artykułu, Cyryl Priwałow, nazywa Zełenskiego klaunem, Jaśkiem Fasolą z Krzywego Rogu, cyrkowcem grającym rolę Prezydenta Ukrainy, artystą publicznym, wybranцем oligarchów, sponsorem neonazizmu, zbliżającym się do nacjonalistycznych radykałów, niestrudzoną postacią z ekipą chciwych i okrutnych komediantów

[... автор статьи Кирил Привалов называет Зеленского клоуном, Мистером Бином из Кривого Рога, циркачом, играющим роль президента Украины, публичным забавником, избранником олигархов, спонсором неонацизма, сближающимся с националистическими радикалами, неумным персонажем с командой алчных и жестоких комедиантов (<https://yandex.ru/turbo/zvezdaweekly.ru/s/news/20227111456-NCv6a.html>).

(6) Czego jednak można się spodziewać po przedsiębiorcy z niepełnym wyższym wykształceniem i jego przygłupich sąsiadach, którzy w czasie pandemii pompowali się w swoich zakładach pracy zlokalizowanych przy Downing Street 10.

[Впрочем, чего ждать от предпринимателя с незаконченным высшим образованием и его скудоумных соседей, которые в пандемию накачивались прямо на рабочих местах, расположенных по адресу Даунинг-стрит, 10 (https://t.me/medvedev_telegram/259).

Tego rodzaju teksty obfitują w metafory i porównania, zaś szczególnie skutecznie funkcje dehumanizujące pełni metafora zoomorficzna. Obraz wroga kontrastuje ze „świętością” grupy własnej nadawcy:

(7) Przeciwno nam dzisiaj jest część umierającego świata. To banda szalonych nazistowskich narkomanów, odurzonych i zastraszonych przez nich ludzi oraz duża sfora szczekających psów z zachodniej hodowli. Towarzyszy im zbieranina chrząkających loszek i ograniczonych umysłowo mieszkańców upadłego zachodniego imperium, którym ślina cieknie po brodach wskutek degeneracji. Nie mają wiary i ideałów, z wyjątkiem wymyślonych przez siebie nieprzyzwoitych nawyków i wszczepionych standardów dwójmyślenia, zaprzeczających moralności normalnych ludzi. Dlatego, powstawszy przeciwko nim, zdobyliśmy sakralną moc.

[Против нас сегодня часть умирающего мира. Это кучка безумных нацистов-наркоманов, одурманенный и запуганный ими народ и большая стая лающих собак из западной псарни. С ними разномастная свора хрюкающих подвинков и недалёких обывателей из распавшейся западной империи со стекающей по подбородку от вырождения слюной. У них нет веры и идеалов, кроме выдуманных ими же похабных привычек и насаждаемых ими стандартов двоемыслия, отрицающих дарованную нормальным людям мораль. Поэтому, поднявшись против них, мы приобрели сакральную мощь (<https://rus.jauns.lv/article/topistorii/528454-dmitrii-medvedev-opublikoval-novyi-strannyi-post-v-kotorom-upominayutsyanacisty-narkomany-i-xryukayushhie-podsvinki>)].

Strategia dyfamacji wizerunku przeciwnika politycznego może być realizowana poprzez użycie paraleli geopolitycznych, historycznych, literackich:

(8) Specjalna operacja przeprowadzana przez Rosję pozwoliła nie tylko ochronić ludność Donbasu, ale także otworzyła oczy całej społeczności światowej na fakt, że ohydna i niebezpieczna ideologia nazistowska nie przestała istnieć. [...] „Mały Führer”. Podobieństwa między Zelen-skim a Hitlerem w przestrzeni informacyjnej zaczęto dostrzegać niemal od samego początku operacji specjalnej.

[Проводимая Россией специальная операция позволила не только защитить население Донбасса, но и открыла всему мировому сообществу глаза на то, что уродливая и опасная нацистская идеология не прекратила существование. [...] «Маленький фюрер». Сходство между Зеленским и Гитлером в информационном пространстве начали замечать практически с самого начала проводимой Россией СВО (<https://riafan.ru/23558394-tsiklichnost-istorii-kak-vladimir-zelenskii-povtoryaet-sud-bu-adol-fa-gitlera>)].

Dysfemizmy często opierają się na istniejących stereotypach, plotkach, teoriach spiskowych. Na przykład Olga Skobiejeva na antenie programu politycznego „60 minut” na kanale „Rosja-1” powiedziała:

(9) Za Bidenem stoją – no cóż, jeśli Biden jest szalony – Reptilianie, którzy dążą do zniszczenia ludzkości. [За Байденом стоят – кто, ну если Байден невменяемый – рептилоиды⁸, которые добиваются уничтожения человечества (60 минут, 25.05.2023)].

Warto byłoby podkreślić, że sufix *-oid* wprowadza do tekstu ocenę negatywną i jest produktywny w tworzeniu pejoratywnych odonimicznych *nomina pertinentia* o znaczeniu podobieństwa, w rezultacie pojawiają się semantycznie nieregularne derywaty o znaczeniu ‘nierozwinięty umysłowo człowiek, istota mająca podobne właściwości do osoby, wymienianej w temacie’ (Korâkovceva 2018: 42):

⁸ Reptilianie to inteligentne humanoidalne gady, najczęściej przedstawiane jako stworzenia pochodzenia pozaziemskiego i zdolne do przybierania ludzkiej postaci. Jaszczuroludzie pojawiają się w mitologiach różnych ludów świata, w literaturze science fiction, w tekstach ufologicznych oraz w różnych teoriach spiskowych (Tyson, Kahn 2005; Frel 2010; Akimov 2022).

(10) Bidenoidy rozpętają nową fazę „zimnej wojny” przeciwko Rosji i Chinom [Байденоиды развяжут новую фазу ”холодной войны” против России и Китая (<https://centrasia.org/newsA.php?st=1607406780>)].

(11) W odpowiedzi Bidenoidy rozpoczęły kampanię „Nie dla skandalu Ukraina-Biden” w głównych amerykańskich mediach kontrolowanych przez Demokratów. [«Байденоиды» же в ответ в подвластных демократам крупнейших СМИ США развернули кампанию «Нет скандалу Украина-Байден» (<https://e-news.su/in-ukraine/334671-dvuhpartiyuu-konsensus-v-ssha-ukrainu-zelenskogo-razognut-i-nagnut-po-lyubomu-vladimir-skachko.html>)].

Transformacja antroponimu w etnonim jest szczególną metodą dystansowania odbiorców docelowych i samego przedmiotu opisu:

(12) Wszystkie te Zelenskie, Bideny i inne kukielki rządu światowego to tylko marionetki, które są wyraźnymi wykonawcami planów satanistów. [Все эти зеленские, байдены и прочие куклы мирового правительства – всего лишь марионетки, являющиеся чёткими исполнителями планов сатанистов (https://vk.com/wall-158691947_136756)].

Podobną funkcję pełnią modalizatory, zaimki nieokreślone oraz gry językowe, jak w przypadku wpisu Dmitrija Miedwediewa:

(13) Jakiś tam minister obrony jakichś Włoch nazwał dostawę pojazdów opancerzonych i innej broni na Ukrainę sposobem zapobiegania trzeciej wojnie światowej. Rzadki ekscentryk na literę „м”. [Какой-то министр обороны какой-то Италии назвал поставку Украине бронетехники и другого оружия предотвращением третьей мировой. Редкий чудак на букву «м»; gra językowa polega na aluzji na podobnie brzmiący wyraz o charakterze inwektywy – чудак vs. мудак (https://t.me/medvedev_telegram/259)].

2. Dysfemizmy kontekstualne powstałe w wyniku ideologizacji słów neutralnych, nabierających w kontekście najczęściej konotacji negatywnej, wykazują wysoki potencjał manipulacyjny. Leksemy „liberałowie”, „demokraci”, „ludzie Zachodu” działają jak etykiety, które w kontekście nabierają dodatkowych negatywnych cech znaczeniowych, np.:

(14) Przeciętny ukraiński liberał to obywatel, którego matka mieszka w Tel Awiwie, ojciec w Nowym Jorku, brat w Berlinie, córka studiuje w Paryżu, siostrzeniec pracuje w Londynie, a on sam bezlitośnie krytykuje Ukrainę, ale za żadne skarby nie chce zmienić miejsca zamieszkania i połączyć się z bliskimi. [...] Podczas gdy na Ukrainie liberalna inteligencja jest zajęta przesadywaniem na nieuciążliwych i pełnych pustostłowi stanowiskach, takich jak prezenterzy telewizyjni i nauczyciele akademickcy, to na Zachodzie ich los jest nie do pozazdroszczenia – zmywacze naczyń, śmieciarze, taksówkarze.

[Среднестатистический украинский либерал – это гражданин, у которого мать проживает в Тель-Авиве, отец обосновался в Нью-Йорке, брат обитает в Берлине, дочка учится в Париже, племянник работает в Лондоне, а сам он нещадно критикует Украину, но ни за какие коврижки не хочет сменить место жительства и воссоединиться с родственниками. [...] Если в Украине либеральная интеллигенция занята тем, что просиживает штаны на необременительных болтологических работах вроде телеведущих и преподавателей университетов, то на Западе их участь незавидна – посудомой, мусорщики, таксисты (<https://rusevik.com/obschestvo/45610-ukrainskie-liberaly-kak-avangard-evromaydana.html>)].

(15) Liberalizm jest poważnym przeciwnikiem rosyjskiej kultury, rosyjskiej filozofii, naszej tożsamości narodowej. Naszym głównym wrogiem w obecnej wojnie jest światowy liberalizm, którego instrumentem stała się Ukraina. Następuje potężna reorientacja przestrzeni geopolitycznej. Zachód na naszych oczach traci hegemonię, ale będzie walczył do końca. [Либерализм – серьёзный оппонент русской культуре, русской философии, нашему национальному самосознанию. Наш главный враг в текущей войне – мировой либерализм, орудием которого стала Украина. Происходит мощная переориентация геополитического пространства. Запад на глазах теряет свою гегемонию, но будет бороться до конца (<https://yandex.ru/turbo/argumenti.ru/s/interview/2023/06/837193>)].

3. Na uwagę zasługują także dysfemizmy opierające się na zastosowaniu ironii. Głównie są to wyrażenia z pozorną aprobatą, użyte w celu wykazania jej niezgodności z kontekstem, bądź też wyrażające prawdziwą opinią mówiącego. Markerem sygnalizującym istnienie drugiej warstwy semantycznej może być cudzysłów lub modalizatory typu „якобы”, „дескать”:

(16) Wczoraj wieczorem prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełeński odnotował „sukcesy” Sił Zbrojnych Ukrainy na froncie. Według eksperta wojskowego Wiktora Litowkina prawdziwe „sukcesy” Sił Zbrojnych Ukrainy na południu są takie, że wkrótce wojska rosyjskie mogą z łatwością pokonać ich niedobitki. [Накануне вечером президент Украины Владимир Зеленский отметил «успехи» Вооруженных сил Украины на фронте. По мнению военного эксперта Виктора Литовкина, реальные «успехи» ВСУ на юге таковы, что в скором времени российские войска могут без проблем разбить их остатки (<https://riafan.ru/23627942>)]

(17) Główne „osiągnięcia” Zełeńskiego, które pozwoliły mu prowadzić w anty-rankingu ukraińskich polityków. [Главные «достижения» Зеленского, позволившие ему возглавить антирейтинг политиков Украины (<https://cont.ws/@yazzz/2126580>)].

(18) Zełeński nakazał masowe rozpowszechnianie fałszywych filmów o rzekomych sukcesach wojsk ukraińskich podczas kontrofensywy. [Зеленский приказал массово распространять фальшивые видео о якобы успехах войск Украины в ходе контрнаступления (<https://yandex.ru/turbo/argumenti.ru/s/politics/2023/06/836708>)].

(19) Ekspersi ISW z USA poinformowali o rzekomym sukcesie Sił Zbrojnych Ukrainy w obwodzie artomowskim DRL. [Эксперты ISW из США сообщили о якобы успехах ВСУ Украины в районе Артёмовска ДНР (<https://military.pravda.ru/news/1834234>)].

Wnioski

Systematyczne użycie dysfemizmów ułatwia proces moralnego odseparowania zarówno ze strony osób podejmujących decyzje polityczne, jak i odbiorców przekazów medialnych, pozwalając im myśleć o ofiarach tej wojny – zabitych, rannych, uchodźcach – jako grupie społecznej częściowo pozbawionej cech ludzkich; grupie, która stanowi pewne zagrożenie, a więc niejako zasłużyła na karę. Strategie homogenizacji, depersonalizacji, dyfamacji i demonizowania „innych”, realizowane w komunikacji również poprzez użycie dysfemizmów, wywołują poważne konsekwencje społeczno-psychologiczne. Przy odpowiednim nasileniu i cyklicznej powtarzalności stać się one mogą bezpośrednią przyczyną uprzedzeń i nietolerancji, zjawisk stanowiących istotę

dehumanizacji, prowadzących do brutalnych aktów przemocy grupowej, których niewolnymi świadkami jesteśmy dzisiaj.

Rozważania o dysfemizacji dyskursu propagandy rosyjskiej na temat państwa ukraińskiego i jego obywateli chciałabym zakończyć słowami z pieśni Czesława Niemna:

Dziwny jest ten świat, gdzie jeszcze wciąż mieści się wiele zła.
I dziwne jest to, że od tylu lat człowiekiem gardzi człowiek
(Czesław Niemen, *Dziwny jest ten świat*)

Библиография / References

- Akerlof, G.A., Snower, D. (2015). Bread and bullets. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 126 (Pt. B): 58–71.
- Akimov, P. (2022). *Reptiloidy pravât mirom* [Акимов, П. (2022). *Рептилоиды правят миром*]. (Online) <https://trends.rbc.ru/trends/social/606ee82c9a79471bbbc5c8ae> (dostęp 10.09.2023).
- Aronson, E. (2009). *Człowiek – istota społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3: 193–209.
- Bandura, A., Underwood, B., Fromson, M. (1975). Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims. *Journal of Research in Personality*, 9: 253–269.
- Bertolin, G. (2015). Conceptualizing Russian Information Operations: Info-War and Infiltration in the Context of Hybrid Warfare. *IO Sphere: The Professional Journal of Joint Information Operations*: 10–11.
- Chawryło, K. (2022). *Propaganda masowego rażenia. Rosyjska telewizja w obliczu wojny*. Warszawa. (Online) <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-05-06/propaganda-masowego-razenia-rosyjska-telewizja-w-obliczu-wojny> (dostęp 10.09.2023).
- Citlak, A. (2015). Dehumanizacja – zaburzenie i patologia czy permanentny stan ludzkiego umysłu? Spojrzenie z perspektywy psychologii poznania społecznego. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, 37(1): 13–34.
- Экономическая экспертная группа [Экономическая экспертная группа]. (Online) http://www.eeg.ru/downloads/obzor/rus/pdf/2022_04.pdf?PHPSESSID=3f8d78cada3869d46914f1a1fd8d11e0 (dostęp 10.09.2023).
- Frel, J. (2010). *Inside the Great Reptilian Conspiracy: From Queen Elizabeth to Barack Obama*. (Online) https://web.archive.org/web/20180612185132/https://www.alternet.org/story/147967/inside_the_great_reptilian_conspiracy:_from_queen_elizabeth_to_barack_obama_--_they_live! (dostęp 10.09.2023).
- Grabarczyk-Ponimasz, E. (2021). *Psychologiczne mechanizmy bierności i posłuszeństwa*. W: Bartuś, A. (Red.). *Odpowiedzialność biernych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN: 55–86.
- Koriakowcewa, E. (2018). Internacjonalizaciá, demokratizaciá i „mediatizaciá” slavánskikh ázykov v usloviáh globalizacii (slovoobrazovatel'nyj aspekt). [Koriakowcewa, E. (2018). *Интернационализация, демократизация и «медиазация» славянских языков в условиях глобализации (словообразовательный аспект)*]. W: Koriakowcewa, E. (Red.). *Globalizacja a języki słowiańskie. Globalization and Slavic languages*. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego: 33–47].
- Larson, Ch. (1995). *Persuasion: Reception and Responsibility*. Belmont, Calif.: Wadsworth Pub. Co.

- Milgram, S. (2017). *Posłuszeństwo wobec autorytetu*. Sopot: Smak Słowa.
- Paul, Ch., Matthews, M. (2016). *The Russian "Firehose of Falsehood" Propaganda Model. Why It Might Work and Options to Counter It*. (Online) <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html> (dostęp 10.09.2023).
- Pogorilko, M. (2022). Rosyjska propagandistka Simon'ân smeniła ritorikę na fone prowała armii RF v Ukraine: ee vysmeali. *Obozrevatel* [Погорилко, М. (2022). Российская пропагандистка Симоньян сменила риторикę на фоне провала армии РФ в Украине: ее высмеяли. *Obozrevatel*]. (Online) <https://news.obozrevatel.com/russia/rossijskaya-propagandistka-simonyan-smeni-la-ritoriku-na-fone-provala-armii-rf-v-ukraine-ee-vyismeyali-video.htm> (dostęp 10.09.2023).
- Pratchett, T. (2011). *Pomniejsze bóstwa*. Warszawa: Prószyński Media.
- Rezanova, A.N. (2008). Klasyfikaciã dysfemizmów po leksiko-semantičeskim razrãdam. *Izvestiã Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A.I. Gercena*, 63(1): 277–280 [Резанова, А.Н. (2008). Классификация дисфемизмов по лексико-семантическим разрядам. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, 63(1): 277–280].
- Rogoża, J., Domańska, M. (2021). *Naprzód, w przeszłość! Rosyjska polityka historyczna w służbie „wiecznego” autorytaryzmu*. Warszawa. (Online) <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2021-05-25/naprzod-w-przeszlosc> (dostęp 10.09.2023).
- Šejgal, E. I. (2000). *Semiotika poličeskogo diskursa*. Volgograd: Peremena [Шейгал, Е. И. (2000). *Семиотика политического дискурса*. Волгоград: Перемена].
- Śladkiewicz, Ź. (2024). Rola eufemizmów w kreowaniu obrazu rzeczywistości wojennej: pragmatyngwistyczna analiza rosyjskiego dyskursu medialnego na temat wojny w Ukrainie. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. (W druku).
- Sojda, S. (2012). Kontrasty eufemistyczno-dysfemistyczne w lingwistyce słowackiej i polskiej. *Linguarium Silva*, 1: 123–134.
- Stephan, W., Stephan, C. (2000). *Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Telus, M. (2000). Konstrukcja narodowego „my”, czyli dlaczego kochamy ojczyznę. W: Nowakowska-Kempna, I., Dąbrowska, A., Anusiewicz, J. (Red.). *Język a kultura*. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. Acta Universitatis Wratislaviensis. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 253–287.
- Turski, M. (2020). Auschwitz nie spadło z nieba. Tekst wystąpienia z okazji 75 rocznicy wyzwolenia KL Auschwitz. *Polityka*, 27.01.2020.
- Tyson, L., Kahn, R. (2005). The Reptoid Hypothesis: Utopian and Dystopian Representational Motifs in David Icke's Alien Conspiracy Theory. *Utopian Studies*, 16(1): 45–75.
- Waśniewska, M. (2017). „Misja pokojowa” czy „krwawa jatka”: eufemizmy i dysfemizmy w dyskursie medialnym na przykładzie relacji z wojny w Syrii w polskiej prasie. *Tekst i dyskurs / Text und Diskurs*, 10: 83–100.
- Wolny, M. (2003). Językowy obraz starości ludzi i zwierząt w polszczyźnie. W: Dąbrowska, A. (Red.). *Język a Kultura*, T. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 189–199.
- Žerebilo, T.V. (2010). *Slovar' lingvističeskikh terminov*. Nazran': Piligrim [Жеребило, Т.В. (2010). *Словарь лингвистических терминов*. Назрань: Пилигрим].
- Zimbardo, P. (2008). *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią złó?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Zolotukhin, D. (2020). „*Biała księga*” specjalnych operacji informacyjnych wobec Ukrainy w latach 2014–2018. Przeł. W. Baluk. W: Baluk, W., Demczuk, A. (Red.). Rosyjska propaganda wobec Polski i Ukrainy. *Biuletyn „Monitoring propagandy i dezinformacji”*, 1: 6–10.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.